

Anna Majchrowska-Kielak¹

**ZNACZENIE WIEDZY PSYCHOLOGICZNEJ
I PEDAGOGICZNEJ DLA ORZECZNICTWA
W KWESTIACH ZWIĄZANYCH Z WŁADZĄ
RODZICIELSKĄ**

**THE IMPORTANCE OF PSYCHOLOGICAL
AND PEDAGOGICAL KNOWLEDGE OF CASE
LAW IN MATTERS RELATED TO PARENTAL
RESPONSIBILITY**

Otrzymano: 18.12.2019 Zaakceptowano: 14.04.2020 Opublikowano: 12.08.2020

DOI: 10.5604/01.3001.0014.3042

Artykuł Oryginalny

Źródło finansowania – badania własne

Streszczenie

Współczesne orzecznictwo sądowe, korzysta w codziennej praktyce z ekspertów czy biegłych, rzeczoznawców, specjalistów z różnych dziedzin, których wiedza może być przydatna w procesie orzekania. Zrozumiałe jest, że w przypadku spraw rodzinnych, spraw związanych z wykonywaniem władzy rodzicielskiej sądy korzystają także z wiedzy pedagogów i psychologów. Prym w tym zakresie wiodą psychologowie, których udział w postępowaniach sądowych sięga XIX wieku. Eksperci posiadający wykształcenie psychologiczno-pedagogiczne są odpowiednio przygotowani do gromadzenia i analizy danych pochodzących z obserwacji, wywiadów, testów, dokumentacji medycznej, szkolnej i innej. Jak dowodzą badania opinie biegłych

¹ Dr Anna Majchrowska-Kielak, Europejska Uczelnia Informatyczno-Ekonomiczna w Warszawie, autor do korespondencji: Anna Majchrowska-Kielak, e-mail: a.majchrowska@poczta.onet.eu, ORCID: 0000-0002-3852-1464.

sporządzone przez opiniodawcze zespoły sądowych specjalistów stanowią główny dowód w sprawach o ograniczenie bądź pozbawienie władzy rodzicielskiej. Oceniając sytuację dziecka i sposób realizacji władzy rodzicielskiej sędzia, będący z wykształcenia prawnikiem niezaprzeczalnie powinien konsultować się z takimi grupami zawodowymi, które odznaczają się bogatym zakresem wiedzy psychologiczno-pedagogicznej. W referacie przedstawiono główne instytucje, z którymi współpracuje sędzia rodzinny orzekając o władzy rodzicielskiej, omówiono również zakres opinii sporządzanych przez biegłych oraz innych ekspertów.

Słowa kluczowe: władza rodzicielska, biegły sądowy, wiedza psychologiczno-pedagogiczna

Abstract

Contemporary court case law relies on the everyday practice of experts or professionals, appraisers and specialists in various fields, whose knowledge can be useful in the process of adjudication. It is understandable that in the case of family matters, issues related to the exercise of parental responsibility, courts also refer to knowledge of educators and psychologists. This concerns mainly psychologists, whose participation in court proceedings dates back to the 19th century. Experts with psychological or pedagogical backgrounds are properly prepared to collect and analyze data from observations, interviews, tests, medical documentation, school documentation and other sources. As the research shows, expert opinions prepared by consultative teams of court specialists constitute the main evidence in cases of limitation or deprivation of parental authority. When assessing a child's situation and manner of exercising parental responsibility, a judge who is a lawyer by training should undeniably consult professionals from groups that have a wide range of psychological and pedagogical knowledge. The paper presents the main institutions with which family judges cooperate, in ruling on parental responsibility. It also discusses the scope of opinions prepared by appraisers and other experts.

Key words: parental authority, court appointed expert, psychological and pedagogical knowledge

Współczesne orzecznictwo sądowe korzysta w codziennej praktyce z ekspertów czy biegłych, rzeczoznawców, specjalistów z różnych dziedzin, których wiedza może być przydatna w procesie orzekania. Zrozumiałe jest, że w przypadku spraw rodzinnych, spraw związanych z wykonywaniem władzy rodzicielskiej, sądy korzystają także z wiedzy pedagogów i psychologów. Prym w tym zakresie wiodą psychologowie. Początki udziału psychologów w procesach sądowych sięgają XIX wieku², a ich znaczenie w postępowaniu sądowym coraz bardziej rośnie. W Polsce, podobnie jak w innych krajach, to psychologowie jako pierwsi zaczęli uczestniczyć w rozprawach dotyczących spraw rodzinnych. W latach sześćdziesiątych XX wieku doszło u nas do zbudowania teoretycznych podstaw psychologii sądowej. Za pioniera tej dyscypliny w Polsce uznaje się J.M. Stanika³. Pedagodzy jako eksperci pojawili się na salach sądowych później.

Warto w tym miejscu wspomnieć, że zagadnienia, takie jak: przygotowanie kadr do rzecznictwa potrzeb i praw dzieci oraz ich rodzin, diagnoza pedagogiczna na użytek wymiaru sprawiedliwości, mediacje i negocjacje stanowią przedmiot zainteresowań stosunkowo młodej gałęzi pedagogiki, jaką jest pedagogika prawa⁴.

Wiedza psychologiczno-pedagogiczna na usługach sądu – uwagi wstępne

Obecnie psychologowie i pedagodzy będący ekspertami w swojej dziedzinie odgrywają istotną rolę w sprawach cywilnych, w szczególności jeżeli chodzi o kwestię władzy rodzicielskiej i sprawowania opieki nad dziećmi⁵. Prawnicy specjalizujący się w prawie rodzinnym i opiekuńczym podkreślają znaczenie wiedzy psychologiczno-pedagogicznej w postępowaniu sądowym. Sąd opiekuńczy powinien korzystać z pomocy biegłych specjalistów (pedagogów, psychologów, psychiatrów, lekarzy) w celu ustalenia dalszego sposobu i kierunku sprawowania pieczy nad dzieckiem⁶.

² Szerzej: np. A. Budzyńska, *Psycholog w roli biegłego sądowego*, „Dziecko krzywdzone. Teoria, badania, praktyka” 2007, nr 4 (21), s. 6.

³ Z. Marten, *Psychologia w pracy sędziego*, Sosnowiec 2009, s. 19–22.

⁴ S.L. Stadniczenko, *Zarys pedagogiki prawa. Wybrane zagadnienia prawne dla pedagogów*, Opole 1997, s. 29.

⁵ M.J. Ackermann, *Podstawy psychologii sądowej*, Gdańsk 2005, s. 33.

⁶ J. Ignaczewski, *Komentarz do spraw o kontakty z dzieckiem*, Warszawa 2011, s. 75.

Eksperci posiadający wykształcenie psychologiczno-pedagogiczne są odpowiednio przygotowani do gromadzenia i analizy danych pochodzących z obserwacji, wywiadów, testów, dokumentacji medycznej, szkolnej i innej. Oceniają dane, interpretując postawy, myśli, uczucia, zachowania, zdolności i relacje międzyludzkie. Posiadają umiejętność łączenia faktów pochodzących z różnych źródeł w jedną całość⁷. Sporządzając opinie dotyczące dzieci, muszą odznaczać się specjalistyczną wiedzą z zakresu psychologii rozwojowej. Ponadto, wydając opinie w sprawach opiekuńczych, wykorzystują wiedzę z zakresu psychologii wychowawczej, jak również klinicznej⁸.

Przed wydaniem orzeczenia w sprawach rodzinnych i opiekuńczych sędzia rodzinny może skorzystać z dowodów w postaci opinii sporządzonych przez biegłych lub przez opiniodawczy zespół sądowych specjalistów. Nie bez znaczenia są wywiady i opinie złożone przez kuratorów sądowych, pracowników socjalnych, asystentów rodziny czy też pedagogów lub psychologów szkolnych. To właśnie te grupy zawodowe mają najczęstszy, bezpośredni kontakt z rodziną. Ponieważ z reguły posiadają one wykształcenie pedagogiczne, psychologiczne lub socjologiczne, są w stanie dostrzec pierwsze sygnały świadczące o nieprawidłowościach w rodzinie. Niezwykle istotna jest współpraca sądów rodzinnych ze szkołami oraz poradniami psychologiczno-pedagogicznymi, których pracownicy, posługując się wiedzą psychologiczno-pedagogiczną, sporządzają opinie na zlecenie sądu. Taka informacja wydaje się być niezbędna dla sędziego – prawnika – przy podejmowaniu decyzji o losie dziecka.

O znaczeniu wiedzy psychologiczno-pedagogicznej pisze A. Czerederecka: „Rozpatrywanie spraw rodzinnych wymaga wszechstronnej analizy i oceny sytuacji rodzinnej, przede wszystkim w kontekście prawidłowego wykonywania władzy rodzicielskiej”⁹. Oprócz znajomości przepisów

⁷ M.J. Ackermann, *op. cit.*, s. 21.

⁸ Z. Marten, *op. cit.*, s. 27.

⁹ A. Czerederecka, *Rozstrzygnięcie o kwestiach związanych ze sprawowaniem władzy rodzicielskiej i uregulowaniem kontaktów z dziećmi – refleksje psychologa*, „Rodzina i Prawo” 2013, nr 26–27, s. 88. Por. Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu z dnia 18 grudnia 2008 r., 39948/06, w sprawie Saviny przeciwko Ukrainie, Lex nr 468499: Proces podejmowania decyzji o odebraniu dziecka i umieszczeniu go w pieczy zastępczej powinien być oparty o takie czynniki jak: „(...) czy w razie pozostawienia dziecka pod opieką rodziców dziecko będzie krzywdzone lub zaniedbywane, czy będzie doznawać braków edukacyjnych i nie otrzyma wsparcia emocjonalnego, lub czy umieszczenie dziecka w pieczy zastępczej jest konieczne ze względu na jego zdrowie fizyczne lub psychiczne”.

prawnych niezbędna jest wiedza psychologiczna i pedagogiczna, dlatego też sędziowie stosunkowo często zasięgają opinii biegłych. Podstawę prawną dla dopuszczenia dowodu z opinii biegłych w toku postępowań cywilnych stanowi art. 278 Kodeksu postępowania cywilnego, który mówi, że „(...) w wypadkach wymagających wiadomości specjalnych sąd po wysłuchaniu wniosków stron co do liczby biegłych i ich wyboru może wezwać jednego lub kilku biegłych w celu zasięgnięcia ich opinii”.

Opinia sporządzona przez psychologa lub pedagoga jako dowód w sprawie

Poniżej przedstawiono rodzaje dowodów w sprawach dotyczących ingerencji sądu we władzę rodzicielską, czego następstwem było wydanie postanowienia o umieszczeniu dziecka w opiece zastępczej.

Tabela 1. Podmioty wydające dokument stanowiący dowód w sprawie [N=209]

Podmioty wydające dokument stanowiący dowód w sprawie	N	%
Wywiad kuratora zawodowego	204	97,6
Pismo ze szkoły	73	34,9
Pismo z Policji	56	26,8
Pismo z ośrodka opieki społecznej	48	23,0
Opinia rodzinnego ośrodka diagnostyczno-konsultacyjnego	46	22,0
Zeznania świadków	30	14,4
Opinia biegłego sądowego	22	10,5
Opinia z poradni psychologiczno-pedagogicznej	10	4,8

Źródło: wyniki badań zaprezentowane w niepublikowanej rozprawie doktorskiej autorki. Badania przeprowadzono metodą indywidualnych przypadków, techniką badania dokumentacji sądowej. Terenem badań były wybrane sądy na terenie województw: opolskiego, śląskiego i dolnośląskiego. Badano tylko sprawy od 2000 roku.

Oznacza to, że sędzia w toku postępowania prawie zawsze wspiera się opiniami ekspertów niebędących prawnikami. Najczęściej jest to wywiad kuratora sądowego oraz pismo ze szkoły na temat ucznia, sporządzone zwykle przez pedagoga szkolnego lub dyrektora szkoły, rzadziej wychowawcę. W tym miejscu warto zaznaczyć, że kuratorem zawodowym w zdecydowanej większości są osoby o wykształceniu wyższym z zakresu nauk pedagogicznych (68,3%), nieco rzadziej są to absolwenci psychologii lub socjologii (10,1%). Prawnicy stanowią tutaj mniejszość (14,9%). Kuratorzy nierzadko kończą studia podyplomowe, zwykle: resocjalizację, socjoterapię, pedagogikę, pomoc psychologiczną, zarządzanie zasobami ludzkimi¹⁰.

W 1995 roku Ministerstwo Edukacji Narodowej, współpracując z Ministerstwem Sprawiedliwości, wydało dokument zawierający ocenę rodzin zastępczych i przebywających w nich dzieci oraz praktykę sądową dotyczącą umieszczania dzieci w rodzinach zastępczych. Dane zawarte w dokumencie wskazują na następujące źródła wiedzy sędziego o rodzinie zastępczej: wywiad kuratorski (76%), badania RODK (16%) i pozostała dokumentacja z akt sądowych¹¹.

Główne dowody w sprawach dotyczących władzy rodzicielskiej to sprawozdania kuratorów sądowych z przeprowadzonych wywiadów, odpisy aktów USC, opinie biegłych, w tym opinie sporządzone przez rodzinne ośrodki diagnostyczno-konsultacyjne¹², dowody w postaci akt innych spraw sądowych, a także pisma i opinie z Policji i szkoły oraz ośrodków pomocy społecznej. Nierzadko dowód w sprawie pochodzi z przesłuchania świadków lub uczestników postępowania (rodziców małoletniego)¹³. Postępowanie o pozbawienie władzy rodzicielskiej najczęściej odbywa się przy udziale świadków¹⁴. E. Holewińska-Łapińska w swoich badaniach dowodzi, że najczęstszym dowodem w sprawach o odzyskanie władzy ro-

¹⁰ A. Janus-Dębska, M. Gronkiewicz-Ostaszewska, *Bezpieczeństwo kuratorów sądowych w świetle badania ankietowego*, Warszawa 2016, s. 10–11.

¹¹ B. Czech, *Rodziny zastępcze z problematyki orzecznictwa w sądach powszechnych*, „Rodzina i Prawo” 2009, nr 13, s. 27, za: R. Zegadło, *Analiza stanu prawnego i praktyki w zakresie ustanawiania rodzin zastępczych*, Warszawa 1996.

¹² Rodzinne ośrodki diagnostyczno konsultacyjne od 1 stycznia 2016 funkcjonują jako opiniodawcze zespoły sądowych specjalistów: Ustawa z dnia 5 sierpnia 2015 r. o opiniodawczych zespołach sądowych specjalistów (Dz.U. 2015, poz. 1418).

¹³ I. Dolecki, *Ingerencja sądu opiekuńczego w wykonaniu władzy rodzicielskiej*, Warszawa 1983, s. 97–99.

¹⁴ J. Ignaczewski, *Komentarz do spraw o pozbawienie władzy rodzicielskiej*, w: *Komentarz do spraw rodzinnych*, red. J. Ignaczewski, Warszawa 2012, s. 423.

dzicielskiej, w przypadku rodziców jej pozbawionych, jest dokumentacja z akt postępowania opiekuńczego oraz przesłuchanie matki, w dalszej kolejności: przesłuchanie ojca, wywiad środowiskowy i opinia kuratora, który sprawował nadzór. Pozostałe dowody to, kolejno: opinia o dziecku ze szkoły, przesłuchanie świadków, opinia RODK, wysłuchanie dziecka, opinia lub informacja Policji o sytuacji dziecka w rodzinie, informacja ośrodka pomocy społecznej o sytuacji dziecka w rodzinie, odpis aktu urodzenia, informacja o zarobkach rodzica i inne¹⁵.

Kilka słów o kompetencjach biegłego

Pisząc o pedagogu biegłym, warto wspomnieć, iż o wartości opinii stanowi sam biegły (ekspert). Istotną rolę spełniają tutaj czynniki leżące w samym ekspercie: jego postawy, rzetelność, zaangażowanie, odwaga, otwartość głoszenia własnych sądów, kompetencje w zakresie kontaktów interpersonalnych, wiedza merytoryczna, a także przygotowanie diagnostyczne. Ostatni czynnik obejmuje swym zakresem takie umiejętności, jak: formułowanie problemów diagnostycznych w oparciu o informacje i dowody przedstawione przez organy prawa, trafny dobór technik i narzędzi diagnostycznych, konstruowanie opinii przy użyciu języka diagnostycznego¹⁶. Jak pisze Z. Marten – umiejętność doboru metod do celu badania, umiejętny wybór lub konstrukcja wskaźników badanego zjawiska, weryfikowanie prawdziwości swoich twierdzeń za pomocą metod standardowych i niestandardowych, a także poprawny opis i wyjaśnianie – to cechy „(...) wiadomości umiejętności specjalnych”¹⁷. Biegły pedagog sporządzając opinie, posługuje się metodą indywidualnych przypadków¹⁸. Również M.J. Ackerman podkreśla, że eksperci powinni gromadzić dane za pomocą odpowiednich narzędzi, wyciągać wnioski w sposób naukowy, oceniać zebrane dane, mając na uwadze teorię naukową, wyniki badań empirycznych, ale i przedmiot sprawy¹⁹. Umiejętności i wiedza biegłego odnoszą się do posiadania „specjalnych cech”, które są wynikiem kształcenia i szkolenia.

¹⁵ E. Holewińska-Łapińska, *Orzecznictwo w sprawach o „odzyskanie” pełnej władzy rodzicielskiej*, Warszawa 2013, s. 8.

¹⁶ S.L. Stadniczenko, *op. cit.*, s. 37.

¹⁷ Z. Marten, *op. cit.*, s. 39.

¹⁸ Szerzej: S.L. Stadniczenko, *op. cit.*, s. 53.

¹⁹ M.J. Ackerman, *op. cit.*, s. 14.

Ponadto wiedza i umiejętności eksperta sądowego powinny odznaczać się ścisłością i rzetelnością²⁰.

Przedmiotem poznawczych działań biegłego jest „(...) ocena badanego wycinka rzeczywistości z punktu widzenia reprezentowanej przez niego nauki czy wiedzy o danej kategorii zjawisk”²¹. W przypadku biegłego pedagoga, cechą charakterystyczną („swoistością”) jego opinii jest to, że „(...) obejmuje ona całokształt sytuacji wychowawczej”²². Wśród czynników niezbędnych przy badaniu poprawności opinii biegłego można wymienić: możliwość fałsyfikacji, wskaźnik błędu, recenzje specjalistów, powszechną akceptację²³.

Opinie psychologiczno-pedagogiczne traktujące o dziecku i rodzinie

Należy rozróżnić opiniowanie w sprawach dotyczących władzy rodzicielskiej od spraw dotyczących opieki nad dzieckiem. Jednakże trzeba pamiętać, że sprawy dotyczące opieki nad małoletnim najczęściej wiążą się z zakresem pełnionej władzy rodzicielskiej. Zdarza się, że na skutek ingerencji sądu we władzę rodzicielską dziecko trafia do środowiska zastępczego (zmienia opiekuna). Dlatego też przedstawiam te kwestie wspólnie, niemniej zaznaczając, o opiniowanie w jakiej sprawie chodzi. Opiniowanie w sprawach opiekuńczych dotyczy 4 kategorii spraw wymienionych poniżej²⁴:

1. Sprawy o zezwolenie na zawarcie związku małżeńskiego;
2. Sprawy z zakresu stosunków między rodzicami a dziećmi, np. uznanie dziecka, władza rodzicielska i inne;
3. Sprawy o przysposobienie;
4. Sprawy z zakresu opieki i kurateli nad małoletnimi, np. w sytuacji, gdy żadnemu z rodziców nie przysługuje władza rodzicielska.

M. Ciosek pisze o ośmiu kategoriach ekspertyz sądowych, z których jedna odnosi się do „(...) sytuacji rodzinnej nieletnich”²⁵. Przedmiotem tych

²⁰ A. Memon, A. Vrij, R. Bull, *Prawo i psychologia. Wiarygodność zeznań i materiału dowodowego*, Gdańsk 2003, s. 256.

²¹ *Ibidem*, s. 40.

²² S.L. Stadniczenko, *op. cit.*, s. 53.

²³ Szerzej: A. Memon, A. Vrij, R. Bull, *op. cit.*, s. 258.

²⁴ M. Lubelski, J.M. Stanik, L. Tyszkiewicz, *Zagadnienia psychologii dla prawników*, Warszawa 1986, s. 244; cyt. za: A. Zieliński, *Sądownictwo opiekuńcze w sprawach małoletnich*, Warszawa 1975, s. 154–295; por. M. Ciosek, *Psychologia sądowa i penitencjarna*, Warszawa 2001, s. 143.

²⁵ M. Ciosek, *op. cit.*, s. 142.

ekspertyz są sprawy rozwodowe, opiekuńcze, z zakresu władzy rodzicielskiej. W sprawach z tej kategorii biegli najczęściej oceniają charakter więzi małoletniego z rodzicami, następnie wskazują osobę najbardziej odpowiednią do sprawowania opieki, a także określają sposób kontaktów dziecka z członkami rodziny (np. matką pozbawioną władzy rodzicielskiej)²⁶.

W sprawach dotyczących opiniowania w zakresie opieki nad dzieckiem głównym celem postępowania przed sądem jest sprawdzenie moralnych i wychowawczych kwalifikacji kandydata na opiekuna²⁷. Ponadto sędzia „(...) powinien rozpatrzyć, czy dziecko, ze względu na swoją sytuację rodzinną, związki emocjonalne z rodzicami, cechy psychofizyczne, prognozę w stosunku do rodziny naturalnej, kwalifikuje się do zastępczej opieki rodzinnej (...)”²⁸. Informacje dotyczące tych kwestii zawarte są w opiniach lekarskich i psychopedagogicznych²⁹. Jeszcze inną kategorię stanowią sprawy dotyczące stosowania przemocy wobec dzieci. Stosuje się tu specjalne narzędzia diagnostyczne, mające na celu złagodzenie stresu dziecka w czasie przeprowadzania badań³⁰. Ponadto diagności wykazują dużą dbałość o przyjazną atmosferę w toku badań.

Wydając opinię w kwestii władzy rodzicielskiej, sędzia powinien wziąć pod uwagę takie kryteria, jak: stosunek matki i ojca do dziecka, wzajemny stosunek rodziców, kwalifikacje i postawy rodziców³¹. Dlatego też zleca wykonanie opinii biegłemu posiadającemu odpowiednie kompetencje, który najczęściej dokonuje oceny właściwości psychicznych i kwalifikacji wychowawczych rodzica, warunków bytowych i mieszkaniowych, opisuje sposób życia, a także stosunek rodziców do dzieci i do siebie nawzajem³².

M.J. Ackerman³³ zwraca uwagę na wywiad z rodzicem, który ma uwzględniać następujące zagadnienia: dane personalne, miejsce pracy i historię zatrudnienia, wykształcenie, imiona i wiek dzieci, a także czy mieszkają w domu, dotychczasowe terapie psychologiczne lub leczenie psychiatryczne, historia nadużywania alkoholu lub innych substancji psychoaktywnych, konflikty z prawem, informacje o rodzinie, z której pochodzi osoba

²⁶ M. Ciosek, *op. cit.*, s. 142. Por. S.L. Stadniczenko, *op. cit.*, s. 48.

²⁷ M. Lubelski, J.M. Stanik, L. Tyszkiewicz, *op. cit.*, s. 249–250.

²⁸ R. Michalska-Badziak, *Instytucja rodzin zastępczych w świetle nowej regulacji prawnej*, „Studia Prawno-Ekonomiczne” 1994, tom 49, s. 27–42.

²⁹ *Ibidem*, s. 27–42.

³⁰ Z. Marten, *op. cit.*, s. 52.

³¹ M. Lubelski, J.M. Stanik, L. Tyszkiewicz, *op. cit.*, s. 247.

³² *Ibidem*, s. 248.

³³ M.J. Ackermann, *op. cit.*, s. 47.

badana, problemy rozwojowe, historia nadużyć i napaści seksualnych, aktualne problemy ze zdrowiem, główne źródła stresu, wcześniejsze związki małżeńskie³⁴.

Podstawowym kryterium do zapewnienia opieki jest przede wszystkim dobro dziecka³⁵. To podstawowy warunek sposobu wykonywania władzy rodzicielskiej, który stanowi jednak pojęcie nieostre i niejednoznaczne³⁶. Oceniając i analizując sytuację pod kątem dobra dziecka, należy uwzględnić między innymi przywiązanie dziecka do rodzica, wiek dziecka oraz dotychczasowe relacje i kontakty pomiędzy rodzicem i dzieckiem³⁷. Wymienia się przede wszystkim dwie przesłanki, jakie sąd powinien wziąć pod uwagę przy ocenie dobra dziecka: więzi z rodziną oraz zapewnienie mu rozwoju w stabilnym i bezpiecznym otoczeniu. J. Gajda pisze, że przy ocenie dobra dziecka sąd powinien brać pod uwagę kryteria obiektywne (wiek dziecka, płeć, charakter rodziców, stosunek rodziców do siebie i dziecka) oraz subiektywne (wrażliwość i poczucie bezpieczeństwa dziecka, wzajemne relacje oraz więzi w rodzinie)³⁸. Istotny jest również wynikający z zasad psychologii i pedagogiki fakt, że dziecko do prawidłowego rozwoju potrzebuje obojga rodziców, przy czym dla małego dziecka najważniejszy jest kontakt z matką, a w latach późniejszych, szczególnie w przypadku chłopca, ważny jest kontakt z ojcem³⁹.

Nie można też nie zauważyć potrzeby udziału ekspertów w postępowaniu sądowym w sprawach rodzinnych i opiekuńczych przy wysłuchaniu dziecka. Wysłuchania dziecka dokonuje psycholog, w innych przypadkach może to być pedagog, lekarz psychiatra, neurolog, pediatra. Istotne są również warunki wysłuchania i inne okoliczności, tj. miejsce i czas, osoby obecne przy wysłuchaniu, sposób wysłuchania i rejestrowania oraz przygotowanie dziecka⁴⁰.

³⁴ Szerzej: *Ibidem*, s. 36–38.

³⁵ *Ibidem*, s. 48.

³⁶ Szerzej: R. Borzyszkowska, *Kategoria pojęciowa „dobro dziecka”*, „Przegląd Pedagogiczny” 2011, nr 1, s. 169.

³⁷ J. Gajda, *Glosa do wyroku Sądu Najwyższego z dnia 5 stycznia 2001 r.*, V CKN 915/00, „Orzecznictwo Sądów Polskich” 2001, nr 6, s. 92.

³⁸ Por. J. Gajda, *Glosa do wyroku SN z dnia 5 stycznia 2001 r.*, V CKN 915/00, „Orzecznictwo Sądów Polskich” 2001, nr 6, s. 92. Zobacz również Z. Radwański, *Dobro dziecka*, w: *Konwencja o prawach dziecka a prawo polskie*, red. A. Łopatka, Warszawa 1991, s. 50.

³⁹ J. Ignaczewski, *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, Warszawa 2010, s. 56–57.

⁴⁰ Szerzej: A. Czerederecka, *Psychologiczne kryteria wysłuchania dziecka w sprawach rodzinnych i opiekuńczych*, „Rodzina i Prawo” 2010, nr 14–15, s. 41–42.

Wybrane podmioty, z którymi współpracuje sędzia rodzinny

Od niedawna w kodeksie postępowania cywilnego obowiązuje zapis o treści: „W sprawach rodzinnych i opiekuńczych sąd może zażądać opinii opiniodawczego zespołu sądowych specjalistów”. Może również zażądać „(...) dodatkowych wyjaśnień bądź pisemnych, bądź ustnych przez wyznaczoną do tego osobę, może też zarządzić złożenie dodatkowej opinii przez ten sam lub inny opiniodawczy zespół sądowych specjalistów” (art. 290¹ § 1 i 2)⁴¹.

Opiniodawcze zespoły sądowych specjalistów, działające w sądach okręgowych, z początkiem roku 2016 zastąpiły istniejące dotychczas rodzinne ośrodki diagnostyczno-konsultacyjne⁴². Funkcjonują one na podstawie ustawy z dnia 5 sierpnia 2015 r. o opiniodawczych zespołach sądowych specjalistów⁴³. Działające do końca 2015 RODK-i⁴⁴ udzielały odpowiedzi na tezy zleceńodawców i podążały w kierunku umocnienia i poprawy funkcjonowania rodziny, a także korygowania błędów wychowawczych, pomagały rozładowywać konflikty rodzinne, ale przede wszystkim dbały o ochronę interesów dziecka: „Sporządzona na ich podstawie opinia stanowi[ła] zatem istotny dowód zarówno dla rozstrzygnięcia kwestii z zakresu władzy rodzicielskiej czy kontaktów rodziców z małoletnim (...)”⁴⁵. Widoczną zmianą związaną z wprowadzeniem „zespołów” na miejsce RODK-ów jest fakt, że podjęta została próba ujednoczenia standardów opiniowania. Druga istotna zmiana polega na tym,

⁴¹ Ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. Kodeks postępowania cywilnego (Dz.U. 2019, poz. 1460 t.j.).

⁴² Do niedawna główną rolę w opiniowaniu dotyczącym spraw z zakresu władzy rodzicielskiej pełniły rodzinne ośrodki diagnostyczno-konsultacyjne. Opinia pedagoga, psychologa i lekarza, zatrudnionych w rodzinnym ośrodku diagnostyczno-konsultacyjnym, stanowiła dowód z opinii biegłych; patrz: Uchwała Sądu Najwyższego z dnia 29 listopada 1977 r., III CZP 88/77.

⁴³ Art. 25 ustawy z dnia 5 sierpnia 2015 r. o opiniodawczych zespołach sądowych specjalistów (Dz.U. 2018, poz. 708 t.j.).

⁴⁴ RODK-i pod koniec 2015 roku zatrudniały 635 pracowników, w tym większości pedagogów – 498. Zob. H. Dmochowska, *Mały rocznik statystyczny Polski 2016*, Warszawa 2016, s. 83.

⁴⁵ Odpowiedź podsekretarza stanu w Ministerstwie Sprawiedliwości Grzegorza Wałęjko – z upoważnienia ministra – na interpelację nr 7390 w sprawie zasad funkcjonowania rodzinnych ośrodków diagnostyczno-konsultacyjnych, działających głównie przy sądach rodzinnych, Warszawa, dnia 17 sierpnia 2012 r., www.sejm.gov.pl/Sejm7.nsf/Interpelacja-Tresc.xsp?key=4D428C25, dostęp: 24.11.2013.

że opinia nie jest już uzależniona wyłącznie od jednej osoby, lecz stanowi wypadkową pracy zespołu specjalistów⁴⁶.

W skład zespołu wchodzi specjalści w zakresie psychologii, pedagogiki, pediatrii, medycyny rodzinnej, chorób wewnętrznych, psychiatrii oraz psychiatrii dzieci i młodzieży. Wymienieni specjaliści, działając na zlecenie sądu lub prokuratora, są niezależni. Mają oni obowiązek „wykonywać czynności z najwyższą starannością, bezstronnie i terminowo, dochowując tajemnicy”, a także zobowiązani są do podnoszenia kwalifikacji⁴⁷. Zespołem kieruje kierownik, posiadający odpowiednie wykształcenie (jest magistrem psychologii lub pedagogiki, lekarzem pediatrą, medycyny rodzinnej, chorób wewnętrznych, psychiatrii lub psychiatrii dzieci i młodzieży) i doświadczenie zawodowe zgodne z wykształceniem (minimum 5 lat). Zatrudnieni w zespołach pedagodzy i psychologowie również posiadają odpowiednie wykształcenie magisterskie i doświadczenie. Od psychologów i pedagogów wymagany jest 3-letni staż pracy w poradnictwie rodzinnym lub z młodzieżą niedostosowaną lub 3-letnia praktyka kliniczna (psychologowie) lub 3-letni staż pracy w placówce oświatowej lub w przedszkolu (pedagodzy). Zatrudniony lekarz powinien ukończyć specjalizację z zakresu wcześniej wymienionych dziedzin: pediatrii, medycyny rodzinnej, chorób wewnętrznych, psychiatrii lub psychiatrii dzieci i młodzieży.

Opiniodawcze zespoły sądowych specjalistów realizują następujące zadania:

- na zlecenie sądu lub prokuratora sporządzają opinie w sprawach rodzinnych i opiekuńczych oraz w sprawach nieletnich na podstawie przeprowadzonych badań psychologicznych, pedagogicznych lub lekarskich,
- na zlecenie sądu prowadzą mediacje,
- na zlecenie sądu przeprowadzają wywiady środowiskowe w sprawach nieletnich,
- na zlecenie sądu prowadzą poradnictwo specjalistyczne dla małoletnich, nieletnich i ich rodzin,
- mogą współpracować z placówkami wykonującymi orzeczenia sądu.

⁴⁶ Wypowiedź G. Tomanek, *Nowe stare RODK*, <http://zobraczkaczybez.pl/nowe-stare-rodk/>, dostęp: 01.06.2016.

⁴⁷ A. Hejnar-Zawisza, *Zmiany w opiniowaniu sądowym w sprawach rodzinnych i opiekuńczych*, <http://prawo.money.pl/aktualnosci/okiem-eksperta/arttykul/zmiany-w-opiniowaniu-sadowym-w-sprawach,142,0,1963918.html>, dostęp: 02.02.2016.

Wykonywanie powyższych zadań, jak również przestrzeganie standardów metodologii opiniowania i procedur badań oraz terminowości sporządzania opinii nadzorowane jest przez Ministra Sprawiedliwości. Wspomniane „standardy” wyszczególnione są w załączniku do Zarządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 1 lutego 2016 r. w sprawie ustalenia standardów metodologii opiniowania w opiniodawczych zespołach sądowych specjalistów⁴⁸. Standardy metodologii określają procedurę i metodologię badania, mając na uwadze ochronę małoletnich i nieletnich oraz wykorzystanie aktualnej wiedzy. Ponadto zawierają zasady postępowania dla specjalistów, również w przypadkach szczególnych, wskazują wymogi oraz etapy dotyczące procesu diagnostycznego, określają schematy opinii w sprawach rodzinnych i opiekuńczych oraz nieletnich.

W zarządzeniu wyszczególniono i opisano trzy etapy procesu diagnostycznego. W pierwszym etapie specjalista zapoznaje się z aktami sprawy, przygotowuje się do badania, planując jego organizację oraz miejsce i warunki przeprowadzenia. W drugim etapie specjalista przeprowadza badanie, udzielając badanemu niezbędnych informacji o nim. Trzeci etap polega na analizie i interpretacji wyników badania, konsultacji z innymi specjalistami oraz sporządzeniu pisemnej opinii. Natomiast wymogi dotyczące procesu diagnostycznego odnoszą się do:

1. warunków badania – powinny zapewniać bezpieczeństwo i dyskrecję, dlatego też ważne są odpowiednie warunki lokalowe;
2. protokołu działań merytorycznych;
3. dostępności – materiały pochodzące z badania, stanowiące podstawę wydania opinii, nie mogą być udostępniane osobom badanym;
4. metod badawczych – podstawowymi metodami badawczymi są: analiza akt sprawy, wywiady z badanymi, obserwacja zachowań i wzajemnych relacji osób badanych; możliwe jest wykorzystanie innych metod, jednak powinny one odznaczać się trafnością, obiektywnością, rzetelnością, standaryzacją, normalizacją, a także adaptacją kulturową;
5. technik badawczych – są jednymi z instrumentów procesu diagnostycznego, osoba badająca dobiera je samodzielnie, mając na uwadze proces diagnostyczny;

⁴⁸ Zarządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 1 lutego 2016 r. w sprawie ustalenia standardów metodologii opiniowania w opiniodawczych zespołach sądowych specjalistów Warszawa, dnia 18 lutego 2016 r., poz. 76 – zwane dalej Zarządzeniem Ministra Sprawiedliwości z dnia 1 lutego...

6. kompetencji badacza i warsztatu pracy. Badacz powinien doskonalić swoje kompetencje badawcze, uaktualniać wiedzę i umiejętność stosowania najnowszych technik, a także przestrzegać zasad etyki zawodowej⁴⁹.

Opiniowanie w sprawach rodzinnych i opiekuńczych to „(...) kompleksowa diagnoza systemu rodzinnego, mająca na celu udzielenie odpowiedzi na tezy dowodowe organu zlecającego”⁵⁰ (pkt 8 zarządzenia). Sporządzając ocenę kompetencji wychowawczych rodziców lub opiekunów dziecka, specjaliści wykonują diagnozę ich funkcjonowania osobowościowego. Diagnozę sporządza „zespół badający”, składający się co najmniej z dwóch specjalistów. Zadania zespołu są następujące:

- analiza akt sprawy;
- przeprowadzenie wywiadów z rodzicami lub opiekunami i rozmów kierowanych z dziećmi, uwzględniające w uzasadnionych przypadkach przeprowadzanie wywiadu wspólnie z obojgiem rodziców lub opiekunów;
- dokonanie obserwacji zachowań i wzajemnych relacji osób badanych;
- dokonanie charakterystyki psychologicznej osób badanych;
- opracowanie wniosków i udzielenie odpowiedzi na tezę dowodową organu zlecającego.

Schemat opinii w sprawach opiekuńczych i rodzinnych uwzględnia dane personalne osób badanych, datę i miejsce badania, zastosowane metody badawcze oraz analizę i interpretację zebranego materiału badawczego, na który składa się: charakterystyka środowiska rodzinnego z uwzględnieniem sytuacji opiekuńczo-wychowawczej, charakterystyka psychologiczna osób badanych, wyniki konsultacji lekarskiej. W ostatnim punkcie formułowane są wnioski będące odpowiedzią na tezę dowodową. Opinia podpisana jest i opieczetowana przez poszczególnych członków zespołu diagnostycznego oraz kierownika⁵¹. Ponadto zadaniem biegłych jest również propozycja „(...) takiego uregulowania sytuacji rodzinnej, które pozwoli zminimalizować negatywne konsekwencje rozbicia rodziny lub niewydolności wychowawczej rodziców w dalszym życiu dziecka (dzieci) i ułatwi

⁴⁹ Szerzej: Zarządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 1 lutego..., pkt 9.5.

⁵⁰ Teza dowodowa – określenie okoliczności, które mają być udowodnione w postępowaniu dowodowym lub przy pomocy danego dowodu – na podstawie Zarządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 1 lutego..., pkt 2, ppkt 23).

⁵¹ Zarządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 1 lutego..., s. 7: Wzór nr 2. Schemat opinii w sprawach rodzinnych i opiekuńczych.

dziecku (dzieciom) adaptację do sytuacji kryzysowej, w której się znalazło (znalazły)”⁵².

W sprawach rodzinnych sąd najczęściej zleca ocenę sytuacji opiekuńczo-wychowawczej rodziny oraz ocenę więzi emocjonalnej dziecka z rodzicami. Ponadto zespoły funkcjonujące do niedawna jako ośrodki, na zlecenie sądu sugerują, kto powinien otrzymać pełnię władzy w przypadku konieczności wyboru jednego opiekuna dla dziecka, określają również prognozę wychowawczą dziecka w różnych sytuacjach wychowawczych oraz zakres kontaktów rodziców z dzieckiem umieszczonym w pieczy zastępczej⁵³. T. Olearczyk wymienia cztery aspekty diagnozy sytuacji dziecka, które powinny być opisane przed powzięciem decyzji o umieszczeniu dziecka w pieczy zastępczej: diagnoza zaburzonych funkcji i konieczności podejmowania działań terapeutycznych dla konkretnego dziecka; diagnoza stanu więzi emocjonalnych z rodzicami naturalnymi; diagnoza przyczyn osierocenia dziecka; diagnoza współpracy z rodzicami naturalnymi oraz ustalenie zagrożenie dla życia i zdrowia dziecka w rodzinie⁵⁴. W zakres diagnozy wlicza się również informacje biograficzne o małoletnim, w tym przebieg ciąży i porodu, kształtowanie się funkcji psychomotorycznych w kolejnych okresach życia, stan zdrowia, typ temperamentu i rozwój osobowości⁵⁵.

Dokonując opinii na potrzeby sprawy dotyczącej kwestii władzy rodzicielskiej, biegły analizuje wybrane problemy wychowania i opieki nad dzieckiem lub też całość sytuacji rodzinnej małoletniego. Opinia taka nierzadko sporządzana jest wspólnie przez psychologa, pedagoga, psychiatrę-pediatrę, neurologa. Biegłym zaleca się stosowanie trzystopniowego modelu analizy działań wobec dziecka i dla dziecka. Z. Marten wymienia trzy etapy postępowania, przy czym neguje zasadność stosowania ostatniego. W pierwszym etapie należy rozpatrzyć wszystkie uzyskane informacje o sposobie realizacji obowiązków prawnych i korzystania z praw rodzicielskich, a także

⁵² A. Czerederecka, *Rozstrzyganie o kwestiach...*, s. 89.

⁵³ L. Pęska, *Z pracy rodzinnego ośrodka diagnostyczno-konsultacyjnego*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 1990, nr 3, s. 93–94.

⁵⁴ T.E. Olearczyk, *Sieroctwo i osamotnienie*, Kraków 2008, s. 78.

⁵⁵ P. Forma, *Rodzinny Ośrodek Diagnostyczno-Konsultacyjny jako placówka wspomagająca rodzinę (na przykładzie RODK w Kielcach)*, www.sceno.edu.pl/articles.php?cms_id=186&cat=inne, dostęp: 18.10.2012. Por. E. Jarosz, *Psychopedagogiczna diagnoza sytuacji dziecka w rodzinie jako podstawowy człon opiniodawstwa sądowego w sprawach opiekuńczo-wychowawczych*, w: *Psychologiczno-pedagogiczne problemy trudności zaniedbań opiekuńczo-wychowawczych w rodzinie oraz sposoby ich rozwiązywania*, red. M. Stanik, Warszawa 2009, s. 16–19.

uchybień w tym zakresie. Drugi etap stanowi porównanie potrzeb dziecka z poziomem ich zaspokojenia przez opiekunów prawnych. Brane tu są pod uwagę takie wskaźniki, jak: wiek opiekunów, wykształcenie, kompetencje pedagogiczne, zawód, miejsce pracy, warunki i sposób realizacji obowiązków zawodowych, warunki materialne rodziny, cechy osobowości rodziców, stopień integracji rodziny. Diagnozując dziecko, zwraca się uwagę na: zakres oraz stopień realizacji przez dziecko jego obowiązków wobec otoczenia, w szczególności w stosunku do rodziców, możliwości dziecka i stopień wykorzystania tych możliwości w stosunku do warunków w jakich dziecko przebywa. Ostatni etap to rozważania teoretyczno-postulatywne⁵⁶.

Podczas badania dziecko proszone jest o rozwiązanie testów psychologicznych, następnie prowadzony jest wywiad indywidualny z uczestnikami badania. Wywiad trwa od około 1–2 godzin. Dziecko poddawane jest również obserwacji, w szczególności badane jest jego zachowanie i kontakt z rodzicami⁵⁷.

Treść opinii i sposób jej formułowania zależy od pytań sądu⁵⁸. Dla sądu istotna jest nie tylko zawartość sporządzonej opinii, ale także sposób jej wygłoszenia, tj. sposób mówienia oraz zachowanie się biegłego (eksperta) w trakcie składania zeznań, jego opanowanie i pewność własnych kompetencji⁵⁹. Ponadto w literaturze przedmiotu wymienia się następujące kryteria oceny dowodu z opinii biegłego: zasady logiki i poziom wiedzy biegłego, jednolitość i powszechność metody, pewność wyników badań naukowych, fachowość, rzetelność, logiczność, atest pracowni, kompletność opinii i kompletność, stanowczość opinii⁶⁰.

Poniżej zaprezentowano cytaty na temat więzi pochodzące z opinii dawnych RODK-ów oraz studium przypadku prezentowane w niepublikowanej rozprawie doktorskiej autorki⁶¹.

⁵⁶ Z. Marten, *op. cit.*, s. 62–63.

⁵⁷ M. Zaborek, *RODK – Opinia Rodzinnego Ośrodka Diagnostyczno-Konsultacyjnego w sprawach o uregulowanie kontaktów z dzieckiem, rozwód, ustalenie miejsca pobytu dziecka oraz w sprawach dotyczących władzy rodzicielskiej*, www.kontaktyzdziekiem.pl/?p=339, dostęp: 12.01.2014.

⁵⁸ Z. Marten, *op. cit.*, s. 65.

⁵⁹ M. Ciosek, *op. cit.*, s. 88.

⁶⁰ Szerzej: J. Dzierżanowska, J. Studzińska, *Kryteria oceny dowodu z opinii biegłego w orzecznictwie sądów powszechnych i sądu najwyższego*, „Roczniki Nauk Prawnych” 2015, Tom XXV, nr 2, s. 28–35.

⁶¹ Badania przeprowadzono w 2012 r., w 20 losowo wybranych sądach rejonowych umiejscowionych na terenie województw: dolnośląskiego, śląskiego i opolskiego. Celowy dobór próby polegał na doborze przypadków dzieci opisanych w aktach sądowych, które

Marcin, 10 lat: (...) jest związany emocjonalnie z siostrą, a więź z pozostającym rodzeństwem jest płytka i słabo ugruntowana [136/m/10/sl];

Marek, 15 lat: (...) między dziećmi nie obserwujemy przywiązania czy związków braterskich, co więcej rodzeństwo sprawia wrażenie, jakby było sobie obce, niezainteresowane swoim wzajemnym losem i przeżyciami [115/m/15/dls];

Monika, 14 lat: Istnieje więź emocjonalna między rodzeństwem oraz wzajemne wspieranie się [121/k/14/dls];

Tomek, 10 lat: (...) chłopiec jest bardzo związany z rodzeństwem, a w stosunku do młodszych braci wykazuje dużą opiekuńczość i troskliwość. W obliczu zaistniałej sytuacji czuje się za nich odpowiedzialny [142/m/10/sl].

Studium przypadku: Mikołaj, lat 7. Prócz alkoholizmu, w rodzinie odnotowano przemoc skierowaną w stosunku do dziecka oraz chorobę psychiczną jednego z rodziców. Tuż po umieszczeniu w instytucjonalnej pieczy zastępczej chłopca odwiedził ojciec, który jak zauważył wychowawca: (...) oczekiwał, że syn będzie siedział i opowiadał o sobie bez inicjatywy z jego strony. Złościł się na Mikołaja, gdy ten podczas odwiedzin się bawił – pytał, czemu się tak zachowuje i czy w domu nie ma zabawek. Matka wycofała się z kontaktu z dzieckiem. (...) Po spotkaniu z ojcem Mikołaj był bardzo pobudzony i przejęty zachowaniem taty. Chłopiec boi się ojca, jednak jest z nim silnie związany – cieszy się z kontaktu z tatą i czeka na niego. W pół roku po umieszczeniu dziecka w placówce oceny więzi dokonał RODK. Relacja z matką i ojcem została opisana następująco: (...) podczas spotkań z dzieckiem [matka] bywa bierna, chłodna, wykazuje mało inicjatywy w kierunku nawiązania bliższych relacji z dzieckiem. Małoletni początkowo dąży do kontaktu, lecz później się wycofuje. Ojciec odwiedza małoletniego znacznie rzadziej, co więcej, Mikołaj odczuwa przed nim lęk. (...) brak dążenia do kontaktu z rodzicami ze strony chłopca, (...) więź z rodzicami jest zachowana, ale silnie zaburzona, (...) wzajemne relacje postrzegane są jako chłodne, szorstkie, niedające oparcia, (...) jako grupę rodzinną złożoną z bliskich i ważnych osób Mikołaj spostrzega aktualną rodzinę zastępczą. Zasugerowano ponadto umieszczenie chłopca w długoterminowej rodzinie zastępczej lub rodzinnym domu dziecka, gdyż (...) powierzenie opieki rodzinie biologicznej wiąże się z dużym ryzykiem narażenia dziecka na urazy emocjonalne i wtórne zranienie, (...) więź z rodzicami jest zaburzona, relacje chłodne, niedające oparcia. Ponadto w spr-

kierowano do pieczy zastępczej po raz pierwszy na skutek pozbawienia lub ograniczenia władzy rodzicielskiej obojga rodziców. Wszystkie 209 przypadków to dzieci w wieku szkolnym, od 6. roku życia.

wozdaniu kuratora przeczytamy, że (...) *matka o możliwości powrotu syna do domu wyraża się bez większych emocji i entuzjazmu, (...) wizyty matki trwają kilkanaście minut, a Mikołaj zainteresowany jest głównie prezentami i nie łąnie do matki. Ponadto matka otwarcie przyznała, że nie zamierza opiekować się synem, tym bardziej, że aktualnie jest w ciąży i woli zająć się dzieckiem, które się urodzi. W rok po umieszczeniu Mikołaja w pieczy zastępczej matka zerwała wszelkie kontakty, w diagnozie z poradni psychologiczno-pedagogicznej przeczytamy, że chłopiec nie jest emocjonalnie związany z matką i nie tęskni za jej obecnością [154/m/7/sl].*

Z przeprowadzonych przez autorkę badań nasuwają się następujące wnioski:

- więzi z rodzeństwem określane są często bardzo konkretnie, nierzadko w jednym zdaniu, niestety brak jest przykładów i opisu sytuacji, na podstawie których dokonano oceny więzi;
- biegli stosują testy diagnostyczne, natomiast w przypadku tzw. „opinii o wychowanku” wydawanej przez wychowawców z domu dziecka musimy zdać się na subiektywny punkt widzenia pedagoga;
- w większości opisów więzi dokonanych przez ekspertów z byłych RODK nie uwzględnia się podziału więzi wg wzorców: unikowego, ambiwalentno-lękowego i bezpiecznego. Więż określana jest jako emocjonalna lub uczuciowa, ponadto opisywana jest jako istniejąca, silna lub słaba, prawidłowa lub nieprawidłowa, rozluźniona, wadliwie ukształtowana, intensywna, pozytywna, zaburzona, płytka i słabo ugruntowana, nadwątłona. Określeniom tym najczęściej towarzyszą opisy zachowań lub postaw dziecka względem matki i rzadziej względem ojca.

Poza biegłymi i zespołami ekspertów sądowych pewien zakres wiedzy psychologiczno-pedagogicznej prezentują również kuratorzy sądowi, pracownicy ośrodków pomocy społecznej (np. pracownicy socjalni, asystenci rodziny), pracownicy jednostek organizacyjnych wspierania rodziny i systemu pieczy zastępczej, pracownicy poradni psychologiczno-pedagogicznych, a także pedagodzy i psychologowie szkolni.

Najbogatszym źródłem wiedzy o życiu rodziny jest z pewnością kuratorski wywiad środowiskowy. Kuratorzy rodzinni sporządzają wywiady środowiskowe: w sprawach małżeńskich, w postępowaniu o zezwolenie na zawarcie małżeństwa, w sprawach o rozstrzygnięcie w istotnych kwestiach rodziny, w sprawach opiekuńczych małoletnich, w sprawach o przysposobienie dzieci, w postępowaniu wyjaśniającym i rozpoznawczym w sprawach

nieletnich, w postępowaniu wykonawczym w sprawach nieobjętych nadzorem – o zachowaniu się podopiecznego po wydaniu orzeczenia, w wywiadach kontrolnych w nadzorach⁶². Poznawanie warunków środowiskowych dziecka w rodzinie odbywa się poprzez indywidualne rozmowy, wywiady, obserwacje oraz badanie dokumentacji, np. szkolnej lub medycznej. Różnica między wywiadem a rozmową indywidualną polega na tym, że podczas rozmowy kurator zbiera informacje bezpośrednio od osoby zainteresowanej, a podczas wywiadu może rozpytywać w środowisku. Co ważne, wywiady kuratorskie w sprawach opiekuńczych prowadzi się głównie w środowisku zamieszkania lub edukacji małoletniego, co umożliwi łączenie rozmowy z obserwacją. Ma to na celu weryfikację stanu zastanego z wypowiedziami rozmówców. Wywiad obejmuje informacje dotyczące m.in.: sposobu spędzania przez dziecko wolnego czasu, przebiegu nauki, funkcjonowania dziecka w grupie rówieśniczej, stanu zdrowia dziecka i jego rodziny, wykształcenia rodziców i pracy przez nich wykonywanej. Ponadto kurator zwraca uwagę na sytuację bytową rodziny, w tym jej dochody oraz warunki mieszkalne, a w szczególności posiadanie przez dziecko miejsca do nauki i zabawy, porządek i stan higieniczny mieszkania, ma prawo także sprawdzić zawartość lodówki. Kurator w przypadku objęcia nadzoru w sprawozdaniu z wywiadu sporządza krótki plan pracy z rodziną.

W art. 11 pkt 2 ustawy z dnia 27 lipca 2001 r. o kuratorach sądowych⁶³ znajduje się zapis, który obliuguje zawodowych kuratorów sądowych do przeprowadzania na zlecenie sądu lub sędziego wywiadów środowiskowych. Natomiast artykuł 570¹ (§ 1) Kodeksu postępowania cywilnego⁶⁴ wyraźnie akcentuje, że sąd opiekuńczy może zarządzić przeprowadzenie przez kuratora sądowego wywiadu środowiskowego. Sąd może również zwrócić się do właściwej jednostki organizacyjnej wspierania rodziny i systemu pieczy zastępczej o informacje dotyczące małoletniego i jego środowiska: „Ilekcóż zachodzi taka potrzeba, skorzystanie z przewidzianych w art. 570¹ k.p.c. środków pozyskania wiedzy o sytuacji małoletniego jest obowiązkiem sądu opiekuńczego”⁶⁵.

⁶² *Wywiady środowiskowe kuratora rodzinnego*, <http://kuratorzy.gda.pl/wywiady-rodzinne>, dostęp: 01.05.2015.

⁶³ Ustawa z dnia 27 lipca 2001 r. o kuratorach sądowych (Dz.U. 2020, poz. 167 t.j.).

⁶⁴ Ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. Kodeks postępowania cywilnego (Dz.U. 2019, poz. 1460 t.j.).

⁶⁵ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 13 grudnia 2013 r., SNO 35/13, LEX nr 1409019.

Według wymienionego powyżej artykułu, informacja o sytuacji małoletniego powinna zawierać fakty na temat „(...) zachowania się i warunków wychowawczych małoletniego, sytuacji bytowej rodziny, przebiegu nauki małoletniego i sposobu spędzania czasu wolnego, jego kontaktów środowiskowych, stosunku do niego rodziców lub opiekunów, podejmowanych oddziaływań wychowawczych, stanu zdrowia i znanych w środowisku uzależnień małoletniego (...)” – Art. 570¹ § 1 k.p.c. Ponadto sąd może nakazać kuratorowi zgromadzenie innych danych o małoletnim, przedstawionych w zarządzeniu, jeżeli jest to uzasadnione z uwagi na charakter sprawy⁶⁶.

O wywiadzie środowiskowym rodzinnego kuratora sądowego stanowi Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 12 czerwca 2003 r. w sprawie szczegółowego sposobu wykonywania uprawnień i obowiązków kuratorów sądowych⁶⁷. Kurator rodzinny, przeprowadzając wywiad środowiskowy, ustala okoliczności określone przez sąd lub sędziego albo kontroluje sposób wykonywania orzeczenia „przez uprawnione podmioty (§ 6). W rozporządzeniu znajdziemy zapis informujący o obowiązku sporządzenia pisemnego sprawozdania oraz złożenia go w terminie do 14 dni. Sprawozdanie to powinno zawierać dane osoby przeprowadzającej wywiad, datę przeprowadzenia wywiadu oraz opis wykonywanych czynności i stwierdzonych okoliczności wynikających z zarządzenia o przeprowadzeniu wywiadu.

Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 11 czerwca 2003 r. w sprawie regulaminu czynności w zakresie przeprowadzania wywiadu środowiskowego oraz wzoru kwestionariusza tego wywiadu⁶⁸ podaje, że miejscem, w którym kurator przeprowadza wywiad, jest miejsce pobytu i zamieszkania, pracy lub pobierania nauki małoletniego (§ 2.1). Przeprowadzając wywiad, kurator zbiera informacje od rodziny, sąsiadów, nauczycieli lub wychowawców w szkole oraz „(...) od innych osób lub instytucji, które mogą posiadać niezbędną wiedzę (...)” – § 2.1. Kurator ma prawo do przeprowadzenia wywiadu w godzinach od 6:00 do 22:00. Jest on

⁶⁶ A. Góra-Błaszczkowska, *Komentarz do art. 570 (1) Kodeksu postępowania cywilnego*, w: *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz. Tom III. Artykuły 506–729*, wyd. II, red. H. Dolecki, red. T. Wiśniewski, LEX 2013.

⁶⁷ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 12 czerwca 2003 r. w sprawie szczegółowego sposobu wykonywania uprawnień i obowiązków kuratorów sądowych (Dz.U. 2014, poz. 989 t.j.).

⁶⁸ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 11 czerwca 2003 r. w sprawie regulaminu czynności w zakresie przeprowadzania wywiadu środowiskowego oraz wzoru kwestionariusza tego wywiadu (Dz.U. 2003 nr 108, poz. 1018).

zobowiązany do podania osobom udzielającym wywiad informacji o tym, jaki jest jego cel oraz kto zarządził jego przeprowadzenie (§ 4). Wywiad przeprowadza się w terminie do 14 dni od dnia otrzymania zarządzenia o jego postanowieniu. Ponadto kurator przeprowadzając swoje czynności nie jest zobowiązany do umawiania się na nie z osobami udzielającymi wywiadu. Co więcej, udając się do rodziny na wywiad bez zapowiedzi, jest w stanie zgromadzić bardziej rzetelne informacje, jako że członkowie rodziny nie są w stanie przygotować się do niego, co oznacza, że ich wypowiedzi i zachowania są bardziej spontaniczne i naturalne.

Inną kwestię porusza Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej⁶⁹, która w art. 107.1 traktuje o wywiadach środowiskowych przeprowadzanych przez pracowników socjalnych. Wywiady te „(...) przeprowadza się u osób i rodzin korzystających lub ubiegających się o świadczenia z pomocy społecznej w celu ustalenia ich sytuacji osobistej, rodzinnej, dochodowej i majątkowej (...)”⁷⁰. Organy pomocy społecznej są zobowiązane przeprowadzać wywiady rodzinne również w przypadku „(...) skierowania dziecka do całodobowej placówki opiekuńczo-wychowawczej”⁷¹. Opinie pracowników socjalnych sporządzone na bazie wywiadów środowiskowych bardzo często stanowią dowód w sprawach opiekuńczych.

Rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 25 sierpnia 2016 r. w sprawie rodzinnego wywiadu środowiskowego⁷² określa zakres tego wywiadu. Mianowicie „Pracownik socjalny, przeprowadzając wywiad, bierze pod uwagę indywidualne cechy, sytuację osobistą, rodzinną, dochodową i majątkową osoby samotnie gospodarującej lub osób w rodzinie, mogące mieć wpływ na rodzaj i zakres przyznawanej im pomocy (...)”. Wywiad taki przeprowadza się również w terminie do 14 dni lub niezwłocznie w miejscu zamieszkania lub pobytu rodziny. Osobą uprawnioną do przeprowadzenia rodzinnego wywiadu środowiskowego, będącego dowodem w sprawach z zakresu opieki społecznej, jest pracownik socjalny⁷³. Pracownicy socjalni przeprowadzają wywiady w godzinach pracy ośrodka pomocy społecznej „(...) albo w innym terminie uzgodnionym

⁶⁹ Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej (Dz.U. 2019, poz. 1507 t.j.).

⁷⁰ Szerzej: M. Gąsiorek, *Rodzinny wywiad środowiskowy w postępowaniu w sprawach pomocy społecznej*, Wrocław 2011, s. 159.

⁷¹ Szerzej: *Ibidem*, s. 160.

⁷² Rozporządzenie Ministra Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej z dnia 25 sierpnia 2016 r. w sprawie rodzinnego wywiadu środowiskowego (Dz.U. 2017, poz. 1788 t.j.).

⁷³ Szerzej: M. Gąsiorek, *op. cit.*, s. 131, 136–143, 163–164.

z osobą lub rodziną, za zgodą kierownika jednostki organizacyjnej pomocy społecznej (...)”. Pracownik socjalny jest zobligowany do dokonania analizy i oceny sytuacji danej osoby lub rodziny, formułuje również wnioski wyprowadzone na bazie wywiadu oraz tworzy plan pomocy rodzinie. Załącznikiem do rozporządzenia jest wzór wywiadu środowiskowego dotyczący osób ubiegających się o przyznanie świadczeń pomocy społecznej.

W dostępnych opracowaniach wskazuje się na dwa główne kierunki badania środowiska wychowawczego rodziny. Pierwszy z nich to diagnoza całościowa, przedstawiająca ogólną charakterystykę środowiska rodzinnego, w tym diagnoza ogólnej wydolności wychowawczej rodziny lub zagrożeń rozwoju w tym środowisku⁷⁴. Drugi kierunek polega na wybiórczym skupianiu się na określonych cechach środowiska rodzinnego, diagnozuje się np. oddziaływania wychowawcze rodziców, ich postawy wychowawcze, style wychowania, atmosferę wychowawczą, relacje interpersonalne między rodzicami a dzieckiem, w tym więzi⁷⁵.

Natomiast współcześnie w Europie w orzecznictwie sądowym, jak również w praktyce poradniczej, interwencyjnej i wspierającej rodzinę mówi się o modelu opartym na diagnozie cech i potrzeb rozwojowych dziecka, kompetencji rodziców do sprawowania opieki nad dzieckiem i zaspokajania jego potrzeb oraz zbadaniu kontekstu funkcjonowania rodziny (kompetencje, cechy kulturowe, ekonomiczne, społeczne itp.)⁷⁶. Zarówno osoby diagnozujące środowisko rodzinne, jak również osoby czytające opracowane diagnozy – czyli sędziowie – powinny mieć na uwadze, że oceniając poprawność funkcjonowania rodziny jako systemu, należy kierować się znaczeniem „(...) bliskich więzi i relacji w rozwoju człowieka, psychospołecznych uwarunkowań satysfakcji małżeńskiej i dynamiki jej zmian, poziomu kompetencji społecznych i strategii działania podejmowanych przez rodzinę jako całość oraz przez każdego z jej członków (w tym strategię zaradcze wobec stresu), źródła praw rodzicielskich i wpływu klimatu rodzinnego na rozwój dzieci i młodzieży (...)”⁷⁷.

⁷⁴ Szerzej: E. Jarosz, E. Wysocka, *Diagnoza psychopedagogiczna podstawowe problemy i rozwiązania*, Warszawa 2006, s. 21.

⁷⁵ Szerzej: B. Skalbani, *Diagnostyka pedagogiczna. Wybrane obszary badawcze i rozwiązania praktyczne*, Kraków 2011, s. 106.

⁷⁶ Szerzej: E. Jarosz, *Psychopedagogiczna diagnoza sytuacji dziecka w rodzinie jako podstawowy człon opiniodawstwa sądowego w sprawach opiekuńczo-wychowawczych*, w: *Psychologiczno-pedagogiczne problemy trudności zaniedbań opiekuńczo-wychowawczych w rodzinie oraz sposoby ich rozwiązywania*, red. M. Stanik, Warszawa 2009, s. 16–19.

⁷⁷ B.M. Nowak, *Rodzina w kryzysie*, Warszawa 2011, s. 5–6.

Znaczenie wiedzy psychologiczno-pedagogicznej w orzekaniu w sprawach opiekuńczych i rodzinnych jest bezsprzeczne. Główną rolę w opiniowaniu spełniają opiniodawcze zespoły sądowe oraz biegli sądowi. Jednakże orzeczenie w kwestii władzy rodzicielskiej czy też sprawowania opieki nie mogłoby zapaść bez dowodu, jakim jest wywiad środowiskowy, najczęściej sporządzany przez kuratora sądowego lub pracownika socjalnego. Nie bez znaczenia jest także wiedza na temat dziecka i rodziny dostarczana przez asystenta rodziny.

Jak wynika bowiem z art. 570¹ § 2 k.p.c., po informację na temat małoletniego sąd zwraca się również do asystenta rodziny, o ile jest on rodzinie przydzielony. Ponadto do „(...) właściwej jednostki organizacyjnej wspierania rodziny i systemu pieczy zastępczej” w rozumieniu ustawy z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej (art. 2 ust. 3)⁷⁸ zalicza się: jednostki organizacyjne jednostek samorządu terytorialnego wykonujące zadania w zakresie wspierania rodziny i systemu pieczy zastępczej, placówki wsparcia dziennego, organizatorów rodzinnej pieczy zastępczej, placówki opiekuńczo-wychowawcze, regionalne placówki opiekuńczo-terapeutyczne, interwencyjne ośrodki preadopcyjne, ośrodki adopcyjne oraz podmioty, którym zlecono realizację zadań z zakresu wspierania rodziny i systemu pieczy zastępczej.

W art. 570¹ § 3 k.p.c. napisano, że sąd zwraca się o informację do wymienionych jednostek systemu wsparcia rodziny i pieczy zastępczej, w celu wskazania osób właściwych do zapewnienia dziecku rodzinnej pieczy zastępczej. Informacja taka wystawiana jest w formie opinii o „(...) dotychczasowym sprawowaniu funkcji przez rodzinę zastępczą lub prowadzącego rodzinny dom dziecka oraz [składa się z – dop. A.M.-K.] informacji z rejestru danych prowadzonego przez starostę na podstawie przepisów o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej (...), przedstawione są [w niej – dop. A.M.-K.] również (...) informacje o spełnianiu przez kandydata warunków do pełnienia funkcji rodziny zastępczej lub prowadzenia rodzinnego domu dziecka (...)”⁷⁹.

Asystent rodziny przydzielany jest rodzinom, które przeżywają trudności w wypełnianiu funkcji opiekuńczo-wychowawczej. Asystent motywuje i radzi, jak rozwiązywać problemy, a także pomaga rodzicom w po-

⁷⁸ Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej (Dz.U. 2020, poz. 821 t.j.).

⁷⁹ A. Góra-Błaszczkowska, *Komentarz do art. 570 (1) Kodeksu postępowania cywilnego*, *op. cit.*

prawnym pełnieniu ról społecznych, co ma zapobiec umieszczeniu dzieci poza rodziną, w placówkach lub rodzinach zastępczych. W sytuacji gdy dzieci przebywają w pieczy zastępczej, asystent czyni starania, aby przygotować rodzinę na powrót dziecka. Celem jego pracy jest osiągnięcie przez rodzinę stabilizacji życiowej⁸⁰. Natomiast główną formą jego pracy winno być towarzyszenie (asystowanie), które polega na obecności, współuczestniczeniu i oferowaniu wsparcia⁸¹. Asystenci rodziny to ludzie z wykształceniem wyższym w kierunku pedagogika, psychologia, socjologia, nauki o rodzinie, praca socjalna lub innym wykształceniem uzupełnionym odpowiednim szkoleniem. Ta grupa zawodowa posiada dużą wiedzę z zakresu rodziny i dziecka, np. na temat zagadnień związanych z wychowaniem i rozwojem, kryzysami w rodzinie⁸². Na uwagę zasługuje fakt, że asystent rodzinny współpracuje z wieloma instytucjami i ma prawo wystąpić do organów władzy publicznej, organizacji oraz instytucji o udzielenie informacji o rodzinie. Asystenci rodziny są zobowiązani do prowadzenia dokumentacji dotyczącej pracy z rodziną, w tym sporządzania na wniosek sądu opinii o rodzinie i jej członkach⁸³. Przede wszystkim jednak asystent ma systematyczny, bezpośredni i częsty kontakt z rodziną, dla której występuje w roli osoby wspierającej⁸⁴, a nie kontrolującej, nadzorującej i osądzającej, dlatego też opinia tej grupy zawodowej powinna być dla sądu wyjątkowo cenna.

Wartościowych opinii o dziecku w oparciu o wiedzę psychologiczno-pedagogiczną mogą dostarczyć pracownicy poradni psychologiczno-pedagogicznych. Do głównych zadań poradni należy diagnoza dzieci i młodzieży; pomoc psychologiczno-pedagogiczna dla dzieci, młodzieży i rodziców; profilaktyka oraz wspieranie wychowawczej i edukacyjnej funkcji przedszkola, szkoły i placówki, w tym wspieranie nauczycieli w rozwiązywaniu problemów dydaktycznych i wychowawczych; organizowa-

⁸⁰ E. Zieja, *Rola asystenta rodziny w świetle Ustawy o wspieraniu rodziny o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej – kolejna forma pracy z rodzinami dysfunkcyjnymi*, „Wychowanie w Rodzinie” 2012, Tom 6, s. 269–270.

⁸¹ I. Krasiejko, *Diagnoza pedagogiczna w metodycznym działaniu asystenta rodziny*, „Przełęcz Pedagogiczny” 2015, nr 1, s. 184–186.

⁸² E. Zieja, *op. cit.*, s. 172.

⁸³ Szczegółowe zadania asystenta rodziny wymienione są w ustawie z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej (Dz.U. 2011 nr 149, poz. 887); por. Z. Szarota, *Asystent rodziny. Między interwencjonizmem państwa a społecznym opiekunstwem – konteksty edukacyjne*, „Edukacja” 2011, nr 4, s. 63.

⁸⁴ E. Zieja, *op. cit.*, s. 272.

nie i prowadzenie wspomagania przedszkoli, szkół i placówek w zakresie realizacji zadań dydaktycznych, wychowawczych i opiekuńczych⁸⁵. Diagnozy przeprowadzane przez poradnie psychologiczno-pedagogiczne prowadzone są w „(...) celu określenia indywidualnych potrzeb rozwojowych i edukacyjnych oraz indywidualnych możliwości psychofizycznych dzieci i młodzieży, wyjaśnienia mechanizmów ich funkcjonowania w odniesieniu do zgłaszanego problemu oraz wskazania sposobu rozwiązania tego problemu”⁸⁶. Poradnie współpracują z przedszkolami, szkołami i innymi placówkami oświatowymi. Zatrudnieni w poradniach pedagodzy zajmują się analizą procesu wychowania, przeprowadzają diagnostykę dydaktyczno-wychowawczą, opiekuńczą (dotyczy stopnia zaspokojenia potrzeb opiekuńczych w rodzinie i szkole oraz czynników utrudniających ich realizację), diagnostykę w wychowaniu resocjalizującym (niedostosowanie społeczne). Diagnoza psychologiczna opiera się na analizie wewnętrznych regulatorów zachowania, procesów umysłowych, emocjonalnych, struktury osobowości⁸⁷. Opinie i diagnozy sporządzone przez tę grupę zawodową stanowią istotną pomoc w pracy wychowawców w przedszkolu, szkole i innych placówkach oświatowych, a także cenną informację dla kuratorów sądowych. Zwykle są załączane do sprawozdań kuratorskich lub opinii pedagogów szkolnych. Diagnozy i opinie z poradni psychologiczno-pedagogicznych nierzadko znajdują się w dokumentacji sądowej dotyczącej małoletniego i rodziny.

Jeszcze inną kategorię stanowią opinie przygotowane przez pracowników placówek oświatowych, a w szczególności psychologów lub pedagogów szkolnych. Zadania pedagogów i psychologów szkolnych określa rozporządzenie MEN w sprawie zasad udzielania i organizacji pomocy psychologiczno-pedagogicznej w publicznych przedszkolach, szkołach i placówkach⁸⁸. Pedagodzy i psychologowie szkolni, realizując swoje zadania,

⁸⁵ Szerzej: D. Kowalczyk, *Poradnie psychologiczno-pedagogiczne*, w: *Formy opieki, wychowania i wsparcia w zreformowanym systemie pomocy społecznej*, red. J. Brągiel, S. Badora, Opole 2005, s. 169–171.

⁸⁶ Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 1 lutego 2013 r. w sprawie szczegółowych zasad działania publicznych poradni psychologiczno-pedagogicznych, w tym publicznych poradni specjalistycznych (Dz.U. 2013, poz. 199).

⁸⁷ D. Kowalczyk, *op. cit.*, s. 172–173; por. I. Obuchowska, *Diagnoza psychologiczna w poradniach psychologiczno-pedagogicznych*, „Problemy Poradnictwa Psychologiczno-Pedagogicznego” 1997, nr 2, s. 52–54.

⁸⁸ Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 30 kwietnia 2013 r. w sprawie zasad udzielania i organizacji pomocy psychologiczno-pedagogicznej w publicznych przed-

są zobowiązani współpracować z poradniami psychologiczno-pedagogicznymi, innymi szkołami i placówkami oraz podmiotami działającymi na rzecz dziecka, rodziny i młodzieży. Ta grupa zawodowa posiada umiejętność diagnozowania środowiska ucznia oraz jego indywidualnych potrzeb (głównie edukacyjnych)⁸⁹. Co ważne, psychologowie i pedagodzy zatrudniani w szkołach mają możliwość codziennej obserwacji zachowania dziecka w grupie rówieśniczej i bezpośredniego, częstego kontaktu z nim, co nie jest dane innym, wymienionym wyżej grupom zawodowym. Dzięki możliwości codziennego uczestnictwa w życiu ucznia, opinie takie są cennym źródłem wiedzy o dziecku, jego zachowaniu i relacjach, jakie buduje z innymi. Opinie psychologów lub pedagogów szkolnych zwykle dołączane są do sprawozdań kuratorskich. Powinny one zawierać: dane personalne ucznia oraz inne dane dotyczące ucznia, np. do której klasy chodzi, czy ma opóźnienia edukacyjne, jaki jest jego stosunek do nauki, opis wyglądu zewnętrznego i dbałości o higienę, jak dziecko jest wyposażone w pomoce naukowe, jakie jest zachowanie ucznia na terenie szkoły (opis problemów wychowawczych), charakterystyka kontaktów ucznia z rówieśnikami oraz kontaktów szkoły z domem rodzinnym.

Podsumowanie

Sąd, mając na uwadze przydatność wiedzy psychologiczno-pedagogicznej w orzecznictwie w sprawach rodzinnych i opiekuńczych, współpracuje z wieloma instytucjami. Najwyższą wartość wydają się posiadać opinie sporządzone przez opiniodawczy zespół sądowych specjalistów oraz biegłych sądowych. Niezbędnym dokumentem są sprawozdania kuratorów zawodowych, a pomocne będą także opinie pracowników socjalnych, asystentów rodziny, pracowników poradni psychologiczno-pedagogicznych, pedagogów i psychologów zatrudnionych w szkołach. Funkcjonowanie zespołów sądowych specjalistów i możliwość zaciągania przez sąd opinii osób biegłych w naukach psychologiczno-pedagogicznych zwiększa obiektywność orzecznictwa w kwestiach związanych z władzą rodzicielską. Jak najlepsze poznanie środowiska życia dziecka, jego funkcjonowania

szkołach, szkołach i placówkach (Dz.U. 2013, poz. 532); zob. K. Grad, *Przepisy prawne regulujące pracę pedagoga szkolnego*, „Nowa Szkoła” 2003, nr 3, s. 25–30.

⁸⁹ Szerzej: B. Szaniecka, *Rozpoznawanie i rozwiązywanie indywidualnych problemów uczniów*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 2005, nr 3, s. 36–42.

w domu i w szkole, analiza więzi rodzinnych oraz temperamentu pozwalają na podjęcie słusznych dla przyszłości dziecka decyzji sądu.

Wielokrotnie w literaturze przedmiotu postuluje się konieczność kształcenia sędziów rodzinnych z zagadnień dotyczących wiedzy psychologiczno-pedagogicznej. Konieczność ta wynika przede wszystkim z tego, że sędzia powinien spojrzeć na akta sprawy wielowymiarowo (nie tylko pod kątem prawnym). Czytając opinie dotyczące więzi w rodzinie czy też postaw rodzicielskich, musi krytycznie i z pełnym zrozumieniem analizować przedłożony dokument. Trafnie napisał prof. S.L. Stadniczenko, że opinia taka winna pełnić funkcję pomocniczą dla sędziego, w żadnym przypadku nie może stać się wyręczycielem sądu⁹⁰. Podobnego zdania są J. Dzierżanowska i J. Studzińska, pisząc: „Organy wymiaru sprawiedliwości powinny posiadać umiejętność analizy wskazanych opinii, a w szczególności dysponować «narzędziami» do oceny ich wartości”⁹¹. W piśmiennictwie pojawiają się również postulaty, że sąd, pomimo zasady swobodnej oceny dowodów (art. 233 k.p.c), powinien potrafić „(...) weryfikować merytorycznie opinie biegłych”⁹². Rola sędziego jest tutaj nadrzędna, a jego obeznanie w tematyce psychologiczno-pedagogicznej zwiększa prawdopodobieństwo orzekania z uwzględnieniem dobra dziecka i rzeczywistej poprawy warunków życia i rozwoju małoletnich.

Problematyka dowodów z opinii biegłych jest przedmiotem wielu opracowań naukowych i ekspertyz, które omawia J. Włodarczyk-Madejska⁹³. Autorka przeprowadziła badania, które dowodzą, że w „(...) 33,2% [przypadków – dop. A.M.-K.] podstawą sporządzonej opinii przez biegłego było badanie uczestników, przeprowadzone w ramach wywiadu lekarskiego lub konsultacji psychologicznej”. Na tej podstawie można przypuszczać, że zakres wykorzystania opinii przez sędziego w celu wydania postanowienia zdeterminowany jest przez właśnie zawartość wiadomości specjalnych (wiedzy specjalistycznej), przedstawionych w oparciu o metody naukowe. Autorka badań podaje, że pozostałe elementy opinii biegłego to w 40,5% odwołanie się do przeprowadzonych oględzin, w 40,2%

⁹⁰ S.L. Stadniczenko, *op. cit.*, s. 39.

⁹¹ J. Dzierżanowska, J. Studzińska, *op. cit.*, s. 21.

⁹² K. Konopka, *Sztuka opiniowania przez biegłych sądowych – błędy w opiniach*, <https://www.bieglysadowy.info/wp-content/uploads/2019/09/Sztuka-opiniowania-przez-bieg%C5%82ych-s%C4%85dowych-b%C5%82%C4%99dy-w-opiniach.pdf>, dostęp: 26.03.2020.

⁹³ J. Włodarczyk-Madejska, *Opinia biegłego w sprawach cywilnych w świetle badania aktowego*, „Prawo w działaniu. Sprawy cywilne” 2017, nr 31.

do posiadanych danych specjalistycznych i inne⁹⁴. Zakres wykorzystania przez sędziego rodzinnego opinii sporządzonych przez pedagogów i psychologów przy wydawaniu postanowienia co do władzy rodzicielskiej bądź w kwestii opieki stanowi niewątpliwie ciekawe zagadnienie i przyczynek do pogłębionych badań zarówno ilościowych, jak i jakościowych.

Bibliografia

Literatura

- Ackermann M.J., *Podstawy psychologii sądowej*, Gdańsk 2005.
- Borzyszkowska R., *Kategoria pojęciowa „dobro dziecka”*, „Przegląd Pedagogiczny” 2011, nr 1.
- Budzyńska A., *Psycholog w roli biegłego sądowego*, „Dziecko krzywdzone. Teoria, badania, praktyka” 2007, nr 4 (21).
- Ciosek M., *Psychologia sądowa i penitencjarna*, Warszawa 2001.
- Czech B., *Rodziny zastępcze z problematyki orzecznictwa w sądach powszechnych*, „Rodzina i Prawo” 2009, nr 13, s. 27.
- Czerederecka A., *Psychologiczne kryteria wystuchania dziecka w sprawach rodzinnych i opiekuńczych*, „Rodzina i Prawo” 2010, nr 14–15.
- Czerederecka A., *Rozstrzygnięcie o kwestiach związanych ze sprawowaniem władzy rodzicielskiej i uregulowaniem kontaktów z dziećmi – refleksje psychologa*, „Rodzina i Prawo” 2013.
- Dmochowska H., *Mały rocznik statystyczny Polski 2016*, Warszawa 2016.
- Dolecki I., *Ingerencja sądu opiekuńczego w wykonaniu władzy rodzicielskiej*, Warszawa 1983, s. 97–99.
- Dzierżanowska J., Studzińska J., *Kryteria oceny dowodu z opinii biegłego w orzecznictwie sądów powszechnych i sądu najwyższego*, „Roczniki Nauk Prawnych” 2015, Tom XXV, nr 2.
- Gąsiorek M., *Rodzinny wywiad środowiskowy w postępowaniu w sprawach pomocy społecznej*, Wrocław 2011.
- Góra-Błaszczkowska A., *Komentarz do art. 570 (1) Kodeksu postępowania cywilnego*, w: *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz. Tom III. Artykuły 506–729*, wyd. II, red. H. Dolecki, red. T. Wiśniewski, LEX 2013.

⁹⁴ Szerzej: *Ibidem*, s. 169.

Grad K., *Przepisy prawne regulujące pracę pedagoga szkolnego*, „Nowa Szkoła” 2003, nr 3.

Holewińska-Łapińska E., *Orzecznictwo w sprawach o „odzyskanie” pełnej władzy rodzicielskiej*, Warszawa 2013.

Ignaczewski J., *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, Warszawa 2010.

Ignaczewski J., *Komentarz do spraw o kontakty z dzieckiem*, Warszawa 2011.

Ignaczewski J., *Komentarz do spraw o pozbawienie władzy rodzicielskiej*, w: *Komentarz do spraw rodzinnych*, red. J. Ignaczewski, Warszawa 2012.

Jarosz E., *Psychopedagogiczna diagnoza sytuacji dziecka w rodzinie jako podstawowy człon opiniodawstwa sądowego w sprawach opiekuńczo-wychowawczych*, w: *Psychologiczno-pedagogiczne problemy trudności zaniedbań opiekuńczo-wychowawczych w rodzinie oraz sposoby ich rozwiązywania*, red. M. Stanik, Warszawa 2009.

Jarosz E., Wysocka E., *Diagnoza psychopedagogiczna podstawowe problemy i rozwiązania*, Warszawa 2006.

Kowalczyk D., *Poradnie psychologiczno-pedagogiczne*, w: *Formy opieki, wychowania i wsparcia w zreformowanym systemie pomocy społecznej*, red. J. Brągiel, S. Badora, Opole 2005.

Krasiejko I., *Diagnoza pedagogiczna w metodycznym działaniu asystenta rodziny*, „Przegląd Pedagogiczny” 2015, nr 1.

Lubelski M., Stanik J.M., Tyszkiewicz L., *Zagadnienia psychologii dla prawników*, Warszawa 1986.

Marten Z., *Psychologia w pracy sędziego*, Sosnowiec 2009.

Memon A., Vrij A., Bull R., *Prawo i psychologia. Wiarygodność zeznań i materiału dowodowego*, Gdańsk 2003.

Michalska-Badziak R., *Instytucja rodzin zastępczych w świetle nowej regulacji prawnej*, „Studia Prawno-Ekonomiczne” 1994, tom 49.

Nowak B.M., *Rodzina w kryzysie*, Warszawa 2011.

Obuchowska I., *Diagnoza psychologiczna w poradniach psychologiczno-pedagogicznych*, „Problemy Poradnictwa Psychologiczno-Pedagogicznego” 1997, nr 2.

Olearczyk T., *Sieroctwo i osamotnienie*, Kraków 2008.

Pęska L., *Z pracy rodzinnego ośrodka diagnostyczno-konsultacyjnego*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 1990, nr 3.

Radwański Z., *Dobro dziecka*, w: *Konwencja o prawach dziecka a prawo polskie*, red. A. Łopatka, Warszawa 1991.

Skałbiana B., *Diagnostyka pedagogiczna. Wybrane obszary badawcze i rozwiązania praktyczne*, Kraków 2011.

Stadniczenko S.L., *Zarys pedagogiki prawa. Wybrane zagadnienia prawne dla pedagogów*, Opole 1997.

Szaniecka B., *Rozpoznawanie i rozwiązywanie indywidualnych problemów uczniów*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 2005, nr 3.

Szarota Z., *Asystent rodziny. Między interwencjonizmem państwa a społecznym opiekunstwem – konteksty edukacyjne*, „Edukacja” 2011, nr 4.

Zegadło R., *Analiza stanu prawnego i praktyki w zakresie ustanawiania rodzin zastępczych*, Warszawa 1996.

Zieja E., *Rola asystenta rodziny w świetle Ustawy o wspieraniu rodziny o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej – kolejna forma pracy z rodzinami dysfunkcyjnymi*, „Wychowanie w Rodzinie” 2012, Tom 6.

Zieliński A., *Sądownictwo opiekuńcze w sprawach małoletnich*, Warszawa 1975.

Akty prawne

Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 1 lutego 2013 r. w sprawie szczegółowych zasad działania publicznych poradni psychologiczno-pedagogicznych, w tym publicznych poradni specjalistycznych (Dz.U. 2013, poz. 199).

Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 30 kwietnia 2013 r. w sprawie zasad udzielania i organizacji pomocy psychologiczno-pedagogicznej w publicznych przedszkolach, szkołach i placówkach, (Dz.U. 2013, poz. 532).

Rozporządzenie Ministra Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej z dnia 25 sierpnia 2016 r. w sprawie rodzinnego wywiadu środowiskowego (Dz.U. 2017, poz. 1788 t.j.).

Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 11 czerwca 2003 r. w sprawie regulaminu czynności w zakresie przeprowadzania wywiadu środowiskowego oraz wzoru kwestionariusza tego wywiadu (Dz.U. 2003 nr 108, poz. 1018).

Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 12 czerwca 2003 r. w sprawie szczegółowego sposobu wykonywania uprawnień i obowiązków kuratorów sądowych (Dz.U. 2014, poz. 989 t.j.).

Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej (Dz.U. 2019, poz. 1507 t.j.).

Ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. Kodeks postępowania cywilnego (Dz.U. 2019, poz. 1460 t.j.).

Ustawa z dnia 27 lipca 2001 r. o kuratorach sądowych (Dz.U. 2020, poz. 167 t.j.).

Ustawa z dnia 5 sierpnia 2015 r. o opiniodawczych zespołach sądowych specjalistów (Dz.U. 2018, poz. 708 t.j.).

Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej (Dz.U. 2020, poz. 821 t.j.).

Zarządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 1 lutego 2016 r. w sprawie ustalenia standardów metodologii opiniowania w opiniodawczych zespołach sądowych specjalistów Warszawa, dnia 18 lutego 2016 r., Dz. Urz. Min. Sprawiedl. poz. 76 z późn. zm.

Orzecznictwo

Gajda J., *Glosa do wyroku Sądu Najwyższego z dnia 5 stycznia 2001 r., V CKN 915/00, „Orzecznictwo Sądów Polskich” 2001, nr 6, s. 92.*

Uchwała Sądu Najwyższego z dnia 29 listopada 1977 r., III CZP 88/77.

Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu z dnia 18 grudnia 2008 r., 39948/06, w sprawie Saviny przeciwko Ukrainie, Lex nr 468499.

Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 13 grudnia 2013 r., SNO 35/13, LEX nr 1409019.

Źródła internetowe

Forma P., *Rodzinny Ośrodek Diagnostyczno-Konsultacyjny jako placówka wspomagająca rodzinę (na przykładzie RODK w Kielcach)*, www.sceno.edu.pl/articles.php?cms_id=186&cat=inne, dostęp: 18.10.2012.

Hejnar-Zawisza A., *Zmiany w opiniowaniu sądowym w sprawach rodzinnych i opiekuńczych*, <http://prawo.money.pl/aktualnosci/okiem-eksperta/arttykul/zmiany-w-opiniowaniu-sadowym-w-sprawach,142,0,1963918.html>, dostęp: 02.02.2016.

Konopka K., *Sztuka opiniowania przez biegłych sądowych – błędy w opiniach*, <https://www.bieglysadowy.info/wp-content/uploads/2019/09/Sztuka-opiniowania-przez-bieg%C5%82ych-s%C4%85dowych-b%C5%82%C4%99dy-w-opiniach.pdf>, dostęp: 26.03.2020.

Odpowiedź podsekretarza stanu w Ministerstwie Sprawiedliwości Grzegorza Wałęjko – z upoważnienia ministra – na interpelację nr 7390 w sprawie zasad funkcjonowania rodzinnych ośrodków diagnostyczno-konsultacyjnych, działających głównie przy sądach rodzinnych, Warszawa, dnia 17 sierpnia 2012 r., www.sejm.gov.pl/Sejm7.nsf/InterpelacjaTresc.xsp?key=4D428C25, dostęp: 24.11.2013.

Wypowiedź G. Tomanek, *Nowe stare RODK*, <http://zobraczkaczybez.pl/nowe-stare-rodki/>, dostęp: 01.06.2016.

Wywiady środowiskowe kuratora rodzinnego, <http://kuratorzy.gda.pl/wywiady-rodzinne>, dostęp: 01.05.2015.

Zaborek M., *RODK – Opinia Rodzinnego Ośrodka Diagnostyczno-Konsultacyjnego w sprawach o uregulowanie kontaktów z dzieckiem, rozwód, ustalenie miejsca pobytu dziecka oraz w sprawach dotyczących władzy rodzicielskiej*, www.kontaktyzdziekiem.pl/?p=339, dostęp: 12.01.2014.